

«L'ASSOCIACIONISME ALTRUISTA» EN EL SISTEMA DE JUSTÍCIA PENAL EL CAS DE CATALUNYA

Elisabet Almeda

INTRODUCCIÓ

Actualment, la provisió dels serveis penals i penitenciaris a la majoria dels països occidentals no només correspon a l'Estat sinó que, cada vegada més, és responsabilitat de la iniciativa privada (mercat) i, sobretot, de la iniciativa voluntària (comunitat). Així doncs, fent un paral·lisme, d'allò que diversos autors han anomenat models mixtos de benestar, podem parlar també de l'existència de models mixtos en el sistema de justícia penal.

Els recents desenvolupaments en molts països occidentals per tal que privatitzar les presons, certes funcions del tractament penitenciar i ressocialitzador i determinades funcions de la policia, són una mostra de la creixent implicació de la iniciativa privada/empresarial en el sistema de justícia criminal. Ara bé, el que és més destacable i constitueix el nucli central del models mixtos en el sistema de justícia penal és l'augment de la participació comunitària que es reflecteix, per una banda, en l'increment del "voluntariat penitenciar" (generalment promogut per la pròpia administració) i, per l'altra, en l'existència cada vegada més nombrosa de grups, col·lectius o associacions formats, bàsicament, per voluntaris que realitzen una tasca de suport, de reivindicació i d'assistència dels propis presos, dels ex-presos i de llurs familiars que han quedat en la marginalitat. Endemés, caldria esmentar que en molts països desenvolupats existeixen voluntaris que participen també en les mesures alternatives a la pena privativa de llibertat (el "treball en benefici de la comunitat" o la "llibertat a prova", *probation*).¹ En l'àmbit de la

1. La llibertat a prova *probation*, o bé alguna de les seves modalitats, és una mesura alternativa a la pena privativa de llibertat que existeix a tots els països europeus excepte Espanya malgrat que, des de diferents associacions i col·lectius, s'han realitzat diverses

prevenció del delictes s'observa, en primer lloc, un progressiu creixement de les anomenades "brigades ciutadanes" i, en lloc, dels Centres d'Atenció a la Victima del delictes, sorgits des de la iniciativa ciutadana.

Ambdues tendències, la privatització i l'augment del sector voluntari estan molt interrelacionades i són fruit del creixent interès públic perquè el mercat e la comunitat col·laborin en la provisió de serveis penals i penitenciaris. hem de tenir en compte, però, que la participació de la iniciativa empresarial en la justícia és un fenomen recent, en canvi la participació de voluntaris a les presons ha existit des dels seus inicis, ja a finals del segle divuit. En els darrers anys, però, aquest voluntariat, que era bàsicament religiós, s'ha laïcitzat, s'ha expandit en els diferents àmbits de la justícia penal, ha format associacions de suport i ajuda als presos i, sobretot, ha tingut el recolzament de l'administració de justícia.

L'objectiu d'aquesta ponència és analitzar el tipus d'associacions altruistes² que treballen actualment en el sistema penitenciari de Catalunya. Conseqüentment, s'ha dut a terme una recerca empírica per seleccionar algunes de les entitats representatives del ventall d'associacions existents en aquest camp, com ara:

Creu Roja (Àmbit de presons- 1988);
Dona i Presó (1087);
Justícia i Pau (Comissió de presons- 1987);
Obra Mercedària;
Càrites Parroquial (Grup de presons- 1990);
Ires (Institut de Reinserció Social- 1969);

Altrament, farem referència a la recentment creada Plataforma d'integració dels moviments socials de recolzament a presos i preses de Catalunya (1993), associació que agrupa diferents entitats que treballen en el camp penitenciari i postpenitenciari de Catalunya.³

---

propostes per tal d'incloure-la a l'esborrany del nou Codi Penal, el Ministeri de Justícia no se n'ha fet ressò.

2. El concepte d'"associació altruista" és un instrument teòric que utilitzaré al llarg de la ponència per referir-me a aquell que en altres països es denomina, entre d'altres noms com, el "tercer sector", "l'economia social" o les "organitzacions no lucratives". Qui estigui molt interessat pel significat d'aquest mot pot veure el document de treball que sobre el mateix s'ha presentat i debatut a l'àrea de coneixement de Sociologia de la UPF. Si més no, per associacions altruistes hem de tenir present aquelles «self-governing associations of people who have joined together to take action for public benefit. They are not create by statute, or established for financial gain. They are founded on voluntary effort, but may employ paid staff and may have income from statutowy sources. Some, but by no means all, are charities. They address a wide range of issues through direct service, advocacy, self-help and mutyal aid, and compaigning» (Kunnie, S; Selle [de.], 1992).

3. Les associacions que formen la plataforma són: el grup Dona i Presó i el Grup de Presons de Justícia i Pau -dues associacions que també estudiem per separat-, i altres grups, com el Grup de Presons de la Comissió de Defensa de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona; la Comissió Penitenciària de l'Associació Catalana de Juristes Demòcrates; l'Assemblea de

Cal tenir present, que no és l'objectiu d'aquest treball realitzar una descripció detallada ni una anàlisi "estàtica" de cadascuna d'aquestes associacions, sinó estudiar quina és la "lògica de la seva situació". La *metodologia emprada*, per analitzar la diversitat de les associacions seleccionades, ha estat extreta a partir des quatre criteris usats per Mawby i Gill (1990) en la tipologia sobre l'associacionisme en el sistema de justícia penal d'Anglaterra. A tal fi, hem estructurat la ponència en funció d'aquests criteris:

primer criteri: objectius de l'associació,
segon criteri: relació entre els membres de l'associació i els seus beneficiaris,
tercer criteri: relació de l'associació amb l'administració,
quart criteri: font de finançament.

Ara bé, com qualsevol tipologia, és relativa i pot ser qüestionable. Malgrat això, aquella que es proposa en el present treball ens és molt útil per explicar des d'una perspectiva dinàmica i relacional els trets bàsics de la *cultura* organitzativa de les associacions i la seva *estratègia* d'actuació.

Per a dur a terme tot això, s'han realitzat diverses entrevistes amb representants de cada una de les associacions esmentades a partir de les línies bàsiques d'un qüestionari prèviament elaborat. A més a més, s'utilitza la informació i el material que algunes de les entitats ens han facilitat (memòries, informes, opuscles o articles).⁴

A l'hora de comentar els criteris de la tipologia, farem referència a cadascuna de les associacions seleccionades i, per tal d'il·lustrar les diferències entre elles,

---

Insubmissos; ACT-UP/ BCN (grup que treballa en tota la problemàtica de la SIDA en general i també la SIDA a la presó); CAP (Col·lectiu Anti Presons); ACAT (Acció Cristiana Abolició de Crítica i el Grupo Europeo para el Estudio de la Desviación y el Control Social. Així mateix, formen part també de la Plataforma, alguns familiars de presos i/o ex-presos, que participen a títol individual o com a components d'algunes de les associacions esmentades.

4. El qüestionari que s'ha elaborat té tres parts, en la primera part, es pregunta sobre la *cultura organitzativa* de l'associació. Els aspectes que ens interessa destacar són els objectius i prioritats, els antecedents, la procedència de la iniciativa fundadora, el tipus de membres que componen l'entitat, el nivell de participació i democràcia, la relació que tenen amb els beneficiaris i l'estructura/organigrama de les activitats o prestacions que es realitzen. Si aquesta primera part, abraça tota la informació necessària per analitzar els dos primers criteris de la tipologia, la segona part, abraça els dos últims criteris de la mateixa. Així doncs, les associacions defineixen per una banda, la seva *estratègia* d'actuació en funció del tipus de relacions que mantenen amb l'administració -i altres associacions similars- i, per altra, especifiquen el seva font bàsica de finançament.

El qüestionari, té una tercera part, que no surt reflectida en els criteris de la tipologia, encara que s'analitzarà més endavant. Concretament, les associacions han de comentar els *resultats* final visibles que han aconseguit arran de l'estratègia seleccionada. Aquests resultats els mesurarem, bàsicament, en funció de la influència que l'entitat té o ha tingut en la política penitenciària i/o en la sensibilització de l'opinió pública.

Endemés, es tenen en compte les possibles innovacions que l'associació hagi pogut introduir en el sistema penitenciari, tant si són serveis o activitats "capdavanteres" com si són reivindicacions en temes ignorats o no prioritaris en aquell moment.

dibuixarem un gràfic per a cada criteri, en el qual situarem les diferents entitats en funció de les seves característiques.

De fet, no ens cenyirem estrictament als criteris ja que comentarem altres qüestions relacionades les quals ajuden a descriure millor l'associació en concret. Per exemple, si analitzem els objectius de l'associació -primer criteri-, afegirem com es materialitzen en activitats i/o serveis. Amb tot, els aspectes innovadors de cada associació s'indicaran. En el segon criteri, basat en les relacions entre membres i els beneficiaris de l'associació, esbrinarem el tipus de voluntariat de cada entitat. En el cas dels dos últims criteris, que explicarem conjuntament perquè estan molt interrelacionats, analitzarem també les relacions que l'associació en concret manté amb la resta del teixit associatiu del sistema penitenciari.

OBJECTIUS DE L'ASSOCIACIÓ

PRIMER CRITERI DE LA TIPOLOGIA

Si seguim la distinció que estableix Pahl (1979), podem comprovar que existeixen, per un costat, associacions amb objectius característics dels "*moviments socials*" i, per l'altre, associacions *prestadores de serveis*. Les primeres, basen la seva actuació en la reivindicació, la denúncia o la sensibilització social (*social movement goals*)⁵

La majoria, per no dir totes, de les associacions del sistema penitenciari de Catalunya, manifesten la seva voluntat de combinar aquests dos objectius. Tot i que, a la pràctica, existeixen diferències importants en l'aplicació de llurs objectius. En termes il·lustratius, situem en el següent gràfic les associacions seleccionades en funció de l'objectiu més prioritari:

Moviment social--P-----DP----JP--C-----OB-----|--CR---Prestació de serveis

5. Segons el *Nathan Report*, les campanyes reivindicatives i de sensibilització social constitueixen una de les aportacions fonamentals del sector voluntari: «Campaigning is a crucially important aspect of the voluntary sector's contribution to society. The quality of people's collective and individual decisions benefits greatly from the way in which volunt. org. formed around a particular cause, contribute their distinctive Knowledge and expertise. The are only some of the areas in which voluntary sector campaigning has challenged the conscience of the nation and strongly influenced the views and policies of Government and other decision-takers».

(*Nathan Report*, 1990. A: effectiveness and the Voluntary Sector, p.25.)

Plataforma (P);
Dona i Presó (DP);
Justícia i Pau (JP);
Càrites(C);
Obra Mercedària (OB);
Ires (I);
Creu Roja (CR).

LA PRESTACIÓ DE SERVEIS O LA REIVINDICACIÓ DEL DRETS PRESOS:
LA CREU ROJA O LA PLATAFORMA

Si l'objectiu prioritari de l'Àmbit de Presons de la Creu Roja (CR) és la prestació de serveis i activitats a les presons de Catalunya, l'objectiu de la Plataforma d'Integració dels moviments socials de recolzament a presos i preses de Catalunya, és esdevenir un moviment reivindicatiu dels drets dels presos/ses. Les dues associacions tenen objectius radicalment diferents que es demostren en la seva estratègia d'actuació.

Per a l'Àmbit de Presons de la Creu Roja⁶ la prestació de serveis en comptes de la reivindicació constitueix una opció ideològica de la pròpia organització de Creu Roja. Aquesta associació deixa, segons els entrevistats, la crítica i la defensa del col·lectiu empresonat com a tasca per a altres entitats perquè pretén centrar la seva actuació en "l'aportació de recursos externs de qualitat" als centres penitenciaris de Barcelona i la seva perifèria (Quatre Camins, Trinitat, Brians i, sobretot, la Model i Wad Ras).

Aquest principi de "neutralitat i imparcialitat" fou formulat en les Conferències Internacionals de la Creu Roja i de la Mitja Lluna Roja (1965 i 1986). L'article 25 del Reglament General Orgànic afirma que els membres i treballadors de l'associació s'atindran d'utilitzar els símbols, els serveis i els mitjans de la Creu Roja si han de prendre part en les diferents opcions tant polítiques, sindicals, religiosos com ideològiques.. Per aquest motiu, els voluntaris de l'àmbit de

6. La Creu Roja neix amb caràcter internacional a Ginebra, el 22 d'agost de 1864, durant una conferència diplomàtica a la qual assistiren representants de diferents països, Espanya entre ells, amb l'objectiu general de donar ajuda i assistència als ferits en temps de guerra. Actualment, la Creu Roja representa una de les majors organitzacions voluntàries en el cap de l'acció social de tot l'Estat espanyol, sobretot, per l'elevat nombre de recursos econòmics, materials i humans que disposa. A mitjan dels anys vuitanta, la seva actuació s'intensifica, ja que, a part de mantenir els serveis que tradicionalment oferia -operacions de socors i d'emergència, dona ajut a les carreteres, les platges i, durant les catàstrofes, fa campanyes d'extracció de sang, distribueix aliments; atén els refugiats i els exiliats, etc.- comença a treballar per sectors de població marginals amb necessitats especials: minusvàlids, toxicòmans, *presos* malalts de la SIDA, vells, etc. Per la prestació i gestió d'aquests nous serveis la Creu Roja rebia i rep el recolzament econòmic de l'Administració, ja sia per subvencions, o ja sia per adjudicació directa dels pressupostos generals. El Pla de la Creu cooperació internacional amb el Tercer Món i la presència social de institució en la societat espanyola.

presons han d'abstenir-se de tota reivindicació o defensa dels drets de la població a la qual s'adrecen.

La Creu Roja Espanyola regulada pel Reial Decret 1474/ de l'any 1987 es defineix com a una institució auxiliar i col·laboradora dels poders públics. En concret, l'àmbit de presons ofereix a l'administració penitenciària els següents serveis i activitats:

- activitats esportives- esports minoritaris com l'handbol a les presons d'homes i l'aeròbic a la gimnàstica rítmica a les presons de dones-;
- activitats de caire més lúdic i cultural-organització de la Festa de la Mercè i de les setmanes culturals que es fan cada trimestre; serrades diverses i diferents tipus de tallers-;
- un projecte adreçat a la infància que consisteix, per un cantó, en l'organització de guarderies infantils a les presons de Quatre Camins i la Model. Aquestes guarderies funcionen per als fills dels presos durant les visites o comunicacions dels seus familiars (dissabtes i diumenges) i, per l'altre, en l'acompanyament diari, per part dels voluntaris, dels fills de les dones preses a les guarderies o parvularis del districte.

A diferència del cas anterior, la Plataforma té com a objectiu prioritari emprendre les iniciatives jurídiques, socials i polítiques necessàries per denunciar qualsevol vulneració dels drets fonamentals dels presos. Aquesta entitat, creada el mes d'abril de l'any 1993 a Barcelona, representa la primera iniciativa per coordinar tots els grups que, des d'una perspectiva crítica i superadora de la pena privativa de llibertat, treballen des de fa temps en el sistema penitenciari de Catalunya.

Segons el Manifest de creació d'aquesta entitat, la tasca principal és la promoció dels drets fonamentals de la gent reclusa. Els objectius concrets són: incidir en el debat polític i en els mitjans de comunicació, per tal que la societat tingui coneixement del tema penitenciari i la seva problemàtica, emprendre reformes legislatives en matèria penitenciària, denunciar la vulneració dels drets dels presos, constatar la greu presència de la SIDA a la presó i, finalment, destacar la difícil situació d'indefensió del col·lectiu de presos estrangers.

Per altra part, la Plataforma pretén ésser un grup d'autoajuda, un espai on els propis afectats i els seus familiars o amics tinguin un lloc per expressar les seves opinions i elaborar conjuntament amb els altres col·lectius propostes encaminades a la "superació i no a un millorament de la institució penitenciària". El Manifest afegeix que tots aquests objectius s'han de realitzar sense perjudici de les activitats i finalitats específiques dels diferents col·lectius que la formen.

Des de la seva creació, la Plataforma ha centrat la seva actuació en les denúncies de les condicions de vida a les presons catalanes. El mes de juny de l'any passat aquesta Plataforma presentà una "querella criminal" contra el Director General de Serveis Penitenciaris, el director del penal de Quatre Camins i el director dels serveis mèdics penitenciaris d'aquesta presó. I tot, per la negligència en el

tractament assistencial de 12 presos afectats per la SIDA. Per aquest motiu, s'han realitzat diverses rodes de premsa que expliquen, detalladament, les raons de la querella.

ENTRE LA PRESTACIÓ DE SERVEIS I LA REIVINDICACIÓ: DONA I PRESÓ I LA COMISSIÓ DE PRESONS DE JUSTÍCIA I PAU

Dona i Presó i la Comissió de Presons de Justícia i Pau són dues associacions diferents en molts aspectes. Ambdues, però, pretenen assolir tant objectius reivindicatius dels drets dels presos com objectius orientats a la prestació de determinats serveis i activitats a la població penitenciària. Per una banda, basen la seva actuació en l'organització d'activitats concretes, com ara tallers i xerrades a les presons, per l'altra, realitzen una tasca reivindicativa de denúncia i de sensibilització social sobre el tema penitenciari e la seva problemàtica. Aquests dos objectius són, moltes vegades, contradictoris i, segons els entrevistats, és difícil combinar-los de manera coherent. Malgrat això, el fet de pertànyer a la Plataforma, ja que són membres fundadors, els facilita canalitzar totes les reivindicacions i queixes en aquesta entitat i els permet centrar-se més en la prestació de serveis i activitats a les presons de Catalunya. Evidentment, la manca de recursos econòmics d'aquestes dues associacions no admet organitzar regularment activitats, però sí que permet organitzar les suficients per mantenir el contacte amb la població penitenciària a la qual s'adrecen.⁷

El grup Dona i Presó es va formar l'any 1987 com a conseqüència de l'empresonament, a Wad Ras (presó de dones de Barcelona), de diverses dones que reclamaven el dret a l'avortament. Aquest fet va permetre que aquestes dones coneguessin la situació problemàtica de les presons de dones i la necessitat de crear un grup de suport que, des de l'exterior, incidís en la difícil situació de les preses. El Grup Dona i Presó visita regularment les presons de dones de Wad Ras i Brians, manté correspondència amb algunes dones preses i també ex-preses, organitza activitats culturals i lúdiques en els dies festius (Sant Jordi, la Mercè, Nadal, Cap d'any, etc.), fa tallers i xerrades com la del 8 de març de cada any, etc. L'objectiu és conèixer a les noies preses, saber com pensen i què senten, donar-se a conèixer com a grup, oferir un punt de referència i denunciar les irregularitats que pateixen. A més a més, intenten crear gestos de solidaritat per al conjunt del moviment feminista (Informatiu Dona, CIRDA; setembre/novembre 1992).

Durant el mes de març de 1991, el Grup va presentar un projecte anomenat Porta Oberta orientat a les dones preses que surten de la presó un cop acomplida la condemna, jo bé quan surten de permisos penitenciaris. En el seu començament,

7. Segons una informació molt recent, la Comissió de Presons de Justícia i Pau acaba de donar-se de baixa de la Plataforma. Sembla que una de les possibles raons sigui el desacord per la presentació de la "querella criminal" en contra de la Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació.

pretenia ser un espai de trobada i un lloc d'amistat entre elles. Alhora, oferia informació ocupacional (borsa de treball) i assessorament jurídic i dels recursos socials existents a la comunitat. També volia donar els mínims que calen per "incorporar-se de nou a la vida quotidiana".

La Comissió de Presons de Justícia i Pau⁸ fou fundada, entre d'altres, per Joan Gomis, Ignasi Garcea Clavel (actual Director general de Serveis Penitenciaris i de rehabilitació de la Generalitat de Catalunya) i Armand Caldero (actual Cap de Serveis de rehabilitació) l'any 1987. A l'inici de la Comissió es duïen a terme diversos debats i discussions teòriques sobre la situació de les presons o sobre alternatives a la mateixa pena privativa de llibertat. Però, des de la incorporació d'aquestes persones a la Direcció General de serveis Penitenciaris i de Rehabilitació, aquest focus de debat ha quedat molt limitat segons els entrevistats. Actualment, la Comissió, igual que el Grup de Dona i Presó, tracta de combinar l'organització de taules rodones, l'última durant el mes de març de 1993, com "Presó i Democràcia" juntament amb "Cristianisme i Justícia", publicació de butlletins informatius, etc.).

LA PRESTACIÓ DE SERVEIS DE LES ASSOCIACIONS RELIGIUSES: OBRA MERCEDÀRIA I CÀRITES

L'Obra Mercedària ja és una entitat privada de caràcter social, depenent dels Pares Mercedaris de Catalunya. L'objectiu general és "assolir la reinserció i rehabilitació de persones marginades, procurant una acció de prevenció i tractament". Concretament, en el camp penitenciari, els objectius són: estar al servei dels capellans de les presons de Catalunya -la majoria són mercedaris-, col·laborar amb els serveis educatius i assistencials de les presons i coordinar-se amb els programes de les Comissions Territorials d'Assistència Penitenciària (CTASP) per tal de correspondre a la confiança que els ha atorgat la Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació mitjançant els convenis de col·laboració que s'estableixen anualment des de l'àrea de Serveis Socials d'aquest departament de justícia de la Generalitat (Obra Mercedària, Memòria, 1992).⁹

8. Justícia i Pau és una associació no governamental creada a Itàlia l'any 1968 arran del Concili Vaticà II, amb l'objectiu general de vetllar per la defensa dels drets humans de tots els ciutadans. Aquesta associació depèn jeràrquicament de bisbat de Barcelona amb el qual manté mensualment una reunió avaluativa de la tasca que es realitza a les diferents comissions que formen aquesta associació: comissió de la infància, comissió de presons, comissió de desarmament, comissió d'educació per a la pau, comissió quart món i la recent creada comissió de dones a l'Església.

9. L'Orde de la Mare de Déu de la Mercè fou fundada el dia 10 d'agost del 1218 pel barceloní Sant Pere Nolasc, inspirat per la santíssima Verge, emparat pel bisbe Berenguer de Palou i patrocinat pel rei Jaume I i la Ciutat de Barcelona. L'objectiu principal de l'Orde era redimir els cristians captius en les presons dels àrabs i treballar en l'àmbit de la reinserció dels marginats. Buit segles més tard, concretament l'any 1901, els pares mercedaris i el voluntariat de l'Esclavitud de Nostra senyora de la Mercè varen començar a

Per assolir aquests objectius els mercedaris i tot el conjunt de voluntaris de l'Obra presten un seguit de serveis i/o activitats adreçats a qualsevol persona que pugui tenir problemes amb la justícia. Sobretot, presos que compleixen condemna, alliberats provisionals, persones que tenen la llibertat condicional, ex-presos i també llurs familiars que han quedat a la marginalitat.

Durant l'internament a la presó, els serveis que ofereix aquesta institució són: cooperar en les celebracions litúrgiques amb els interns, acompanyar i visitar els malalts que estan a les infermeries penitenciàries o que els han traslladat a seccions especials dels hospitals públics concertats, organitzar tallers d'alfabetització, de manualitats o activitats esportives, gestionar qüestions burocràtiques dels interns i transmetre encàrrecs a la família i facilitar roba i calçat. Conjuntament amb altres entitats, l'Obra prepara les activitats de la campanya de Nadal -on s'obsequia els reclusos amb roba, calçat, torrons i regals-Pasqua i el dia de Sant Jordi.

D'altra banda, l'Obra compta amb un programa d'assessoria jurídica per als presos i ex-presos i un programa laboral, amb l'objectiu d'orientar-los sobre aquelles feines a què poden accedir amb facilitat. A més a més, aquest programa organitza un taller de formació laboral i disposa d'informació de les institucions que organitzen cursets becats d'integració en el món laboral i d'una borsa de treball de la pròpia institució que facilita feines de traperia, de pintura, recollida de roba i neteja de pisos.

Pel que fa a la sortida de la presó, l'Obra Mercedària ofereix quatre llars, dues d'homes i dues de dones. Aquestes llars funcionen com a pisos d'acollida i poden allotjar entre dues i set persones, en el cas de les llars de dones, i de quinze a disset en el cas de les d'homes. En haver-hi molt poques residències per a ex-presos a Catalunya, sempre hi ha una gran demanda per entrar a les llars de l'Ogra i, la qual cosa comporta que hi hagi un gran nombre de llistes d'espera. Per aquest motiu, s'ha establert un "servei de pensió i menjador", previ acord amb diverses pensions al voltant de Barcelona, per als presos que ja han complert la condemna i no disposen d'habitatge. Mitjançant un fons econòmic dedicat a aquest servei, se'ls hi paga la pensió i el menjador durant uns dies -l'estada mitjana és de quinze dies- durant els quals se'ls ajuda a buscar feina i habitatge (Obra Mercedària, Memòria, 1992).

Encara que l'Obra Mercedària tingui com a objectiu prioritari la provisió de tots aquests serveis, una altra finalitat important és l'organització de campanyes de divulgació i conscienciació social sobre la realitat penitenciària. Segons un dels entrevistats, cal sensibilitzar la societat sobre la problemàtica a les presons, per bé que, no és l'objectiu de l'Obra fer reivindicacions ni crítiques a l'Administració penitenciària sobre l'actual estat de les presons catalanes. La mateixa font afirma

---

treballar amb la població marginal de Barcelona. Al final de la Guerra civil, l'any 1939, els religiosos i religioses de la Mercè inicien el seu treball assistencial i caritatiu a la presó de la Model de Barcelona, és una tasca que ha arribat fins als nostres dies.

que el tarannà de l'Obra és molt "conservador" en aquest aspecte, ja que considera essencial, a l'hora de dur a terme els serveis i activitats de l'Obra, adaptar-se a les decisions que pren l'autoritat penitenciària així com evitar tota mena de conflicte i oposició amb la mateixa Obra.

Les campanyes de divulgació i conscienciació social sobre la realitat penitenciària se centren en les següents activitats: visites a diverses parròquies per explicar la realitat penitenciària, distribució de tríptics de l'Obra, en els quals es demana més participació voluntària dels ciutadans a les presons, xerrades sobre el tema penitenciari en els mitjans de comunicació i participació en taules rodones, publicació de la Fulla Mensual de l'Obra i organització de seminaris sobre les presons- l'últim fou un seminari organitzar conjuntament amb l'entitat Cristianisme i Justícia sota el títol "Les nostres presons avui" novembre 1993/ març 1994).¹⁰

La darrera associació religiosa a la qual volem fer referència és el Grup de Presons de la Parròquia de Mare de Déu dels Dolors del barri de Sants de Barcelona, creat per Càlides d'aquesta parròquia.

Certament, Càrites espanyola ha tingut i té encara un pes molt important en tota l'organització de l'acció caritativa de l'Església catòlica en el camp de la marginació social.¹¹ Càrites no té un programa dirigit específicament a la població

10. El mes de gener d'enguany, i per cloure les celebracions del 775 Aniversari de la fundació de l'Orde de la Mercè, l'Obra va organitzar un Congrés sobre "marginació social", amb l'objectiu d'estudiar les formes modernes d'"esclavitud i marginació per tal de fer un treball més eficient en tasca de la reinserció social" (butlletí informatiu del Congrés). El tema central del Congrés fou la situació actual dels presos i preses al nostre país.

11. Càrites neix l'any 1946 en el context de la dilatada tradició que l'església catòlica espanyola desenvolupa en l'acció caritativa. En un primer moment, sorgeix com a Secretariat Nacional de Caritat dins de l'organització de l'Acció Catòlica. L'any 1959, se li assigna personalitat jurídica pròpia i independent d'aquesta institució i, tes anys més tard, s'erigeix canònicament com a entitat benèfica i social de l'Església a l'Estat espanyol.

Càrites espanyola - nom adoptat l'any 1953-, és la confederació oficial de les entitats d'acció caritativa de objectius principals de Càrites són la "realització de l'acció caritativa i social de l'Església a Espanya a través dels seus membres confederats, per això es posa al servei del poble de Déu amb la finalitat de promoure i coordinar la comunicació cristiana de béns en totes les seves formes i d'ajudar a la promoció humana i al desenvolupament social; coordinarà i promourà iniciatives sense distincions per solucionar els problemes dels necessitats; estudiarà els problemes que planteja la pobresa a Espanya amb investigacions i la promoció de solucions; coordinarà i promourà l'acció dels diversos nivells de Càrites; ajudarà a millorar la vida dels més necessitats i contribuirà al desenvolupament funcional de les Càrites Parroquials i Diocesanes" (Gutiérrez Resa, 1992, p. 305 i 306).

Càrites comprèn una gran diversitat d'àmbits: la marginació social, l'animació comunitària, la joventut, la formació de consciència dels voluntaris i dels equips coordinadors de Càrites, la comunicació de béns i el desenvolupament institucional. Tots aquests camps s'estructuren en programes entre els quals cal destacar l'atenció primària, la tercera edat, la cooperació internacional, el treball, l'alcoholisme i droga, la família, la joventut, els disminuïts, els estrangers, la població gitana, la dona...

L'estructura bàsica parteix de les parròquies on es realitza el treball de base i de Càrites Diocesana que, de manera confederada, constitueix la Càrites Espanyola. Cada bisbat té una Càrites, però, no totes les parròquies tenen un espai per a Càrites. Des dels seus inicis,

penitenciària. Ara bé, tots els àmbits en els quals treballa estan molt relacionats amb la problemàtica de la marginació social i, per això, afecten indirectament a les problemàtiques que tenen els afectats per una pena privativa de llibertat (alcoholisme, droga, atur, etc.). Els apartats que Càrites té a les diferents parròquies són la base i el foment de tot el treball socioassistencial que es planifica des de la Càrites Diocesana. La major part de les Càrites parroquials fomenten el voluntariat en àmbits relacionats amb allò que s'anomena "quart món", ans, algunes d'elles, poques, segons el capellà de sants, organitzen grups de voluntaris que treballen a les presons. Aquest és el cas de la parroquia de Sants, ja que arran de la iniciativa dels seus feligresos i del sacerdot es va crear l'any 1990 un grup de presons format només per voluntaris que realitzen un treball altruista amb els interns de les presons de Brians i trinitat.

Segons els entrevistats, l'objectiu general d'aquest grup de presons, coordinat pel sacerdot de la parròquia, és, per una banda, donar "un to humà a la vida dels interns" i, per l'altra, una referència del món exterior a les presons. Es realitzen visites regulars cada setmana, s'organitzen tallers de catifes a Brians i de tapissos a la Trinitat i algunes activitats esportives que permeten tenir cert contacte amb els interns i conèixer la seva realitat. D'altra banda, s'intenta fer un seguiment de les famílies del interns amb els quals es té més contacte.

A més, ja fa dos anys que es duu a terme un projecte pilot d'"acolliment familiar" a interns que surten amb permisos penitenciaris. Actualment només dues famílies s'han acollit al programa, encara que, segons els entrevistats, es preveu que el nombre augmentarà enguany. Les famílies s'ofereixen per allotjar presos/preses que surten amb permisos penitenciaris de cap de setmana i que altrament no podrien obtenir perquè no tenen lloc on dormir, amb la qual cosa vivenda on quedar-se durant la nit, atès que són estrangers o provenen de famílies desestructurades. Tot i que el seu abast és reduït, el projecte representa una iniciativa molt innovadora i capdavantera a Catalunya, ja que no és cap institució la que ofereix l'allotjament, sinó que són famílies particulars que altruísticament acullen els interns.

Comparat amb tot el ventall d'activitats i serveis que ofereix l'Obra Mercedària, les tasques que duen a terme els grups de presons d'algunes Càrites parroquials, poden semblar molt exigües i sense gaire pes als centres penitenciaris de Catalunya. tanmateix, s'ha volgut fer referència a aquest grup, perquè, al nostre entendre, el seu tarannà -una mica més crític i menys institucional que el de l'Obra- i el tipus d'activitats que realitza són representatius d'altres associacions, vinculades també a l'Església catòlica, que treballen en el camp de la marginació.

Càrites ha passat per diferents etapes esforçant-se cada vegada per adaptar-se al nou ritme social i al marc polític del moment. Pretén representar alguna cosa més que una institució prestadora de serveis socials en competència amb l'Administració, ja que tracta d'infondre, en la seva pròpia acció, una manera de fer cristiana que li doni significat. En el darrers anys i segons Gutiérrez Resa (1992), Càrites ha reprès l'eficàcia empresarial de l'acció caritativa que la caracteritzava als anys seixanta i, així, ha millorat coordinació, la investigació i l'esperit cristià compromès dels seus treballadors.

Aquestes, igualment com el grup de Càrites, contempen la problemàtica de la presó i la delinqüència. ens estem referint a: la companyia de les filles de la caritat de Sant Vicenç de Paül -i les seves voluntàries vicencianes que formen part, per cert, de la confederació d'entitats d'acció caritativa de Càrites Espanyola- la institució de les germanes Oblates -que tenen un centre d'acolliment per presos i ex-presos-, les religioses Adoratrius, etc. L'objectiu principal d'aquestes entitats, formades per voluntaris i religiosos/ses, és la prestació d'una sèrie de serveis de caire assistencial i educatiu a les presons.

Tot i això, vull ressaltar que el rerafons que existeix en totes elles és esdevenir alguna cosa més que un servei "eclesial". Això és, ser un exemple de quelcom positiu i alhora desenvolupar una "mística" altruista per a la comunitat cristiana així com un estil d'espiritualitat capaç d'integrar els marginats, tenint present sempre els mitjans amb els quals es compta.

ENTRE LA PRESTACIÓ PROFESSIONALISTA DE SERVEIS I LA REIVINDICACIÓ D'ALTERNATIVES A LA PRESÓ: INSTITUT DE REINSECCIÓ SOCIAL.

L'Institut de reinserció social (Ires) és una associació civil no governamental que va néixer l'any 1969 fruit de la iniciativa d'un grup de ciutadans sensibles en el tema de la marginació social dins el camp de la delinqüència. el seu àmbit d'actuació és estatal encara que desenvolupa la seva acció social principalment a l'àrea de Catalunya i Balears.

Els objectius principals de l'Ires són, d'una banda, "realitzar una tasca social, assistencial i educativa, especialment adreçada a col·lectius i persones amb problemàtica de delinqüència, de drogaaddicció i, en general, de marginació per tal de facilitar la seva reinserció social". I, de l'altra, "dedicar esforços a les activitats docents, de recerca i sensibilització, encaminades a la formació necessària dels professionals i a la promoció d'actituds positives i receptives de la comunitat envers la problemàtica de la reinserció social" (Ires, Butlletí informatiu, 1992).

Per dur a terme les seves actuacions, l'Ires estableix, igual que l'Obra Mercedària, convenis i acords de col·laboració anuals amb l'àrea de serveis socials de la Direcció General de Serveis assistencials no coberts per l'Administració en el camp de la reinserció social. La reivindicació, denúncia o crítica de la situació actual de les presons no és un objectiu primordial d'aquesta associació. Tanmateix, és important recalcar que l'Ires ha estat la primera associació en reivindicar, des de finals dels setanta, la implantació de mesures alternatives a la presó. encara avui, aquesta reivindicació representa un dels objectius de l'Ires que continua pressionant l'Administració de justícia i sensibilitzant els mitjans de comunicació perquè s'introdueixin mesures alternatives en l'avantprojecte del nou Codi Penal (concretament, la llibertat a prova o *probation* i el treball a la comunitat). Hem de tenir present que l'estat espanyol és l'únic país de la CEE on aquestes sancions alternatives no estan instaurades.

L'Institut ofereix un seguit de serveis adreçats a persones que han tingut o tenen problemes amb la justícia, persones afectades per la SIDA que estan en situació de marginació social i familiar, infants i adolescents en "risc", persones marginades a causa de l'atur i la pobresa, persones amb dificultat d'integració derivades de la drogodependència, etc. En termes, però, del nostre estudi, només comentarem aquells serveis que afecten directament persones que tenen problemes amb la justícia: servei d'assistència social, servei d'assistència social a presos estrangers, servei d'assistència social als jutjats de Mallorca i l'equip d'assessorament als fiscals en matèria de drogodependències.

SERVEIS PENITENCIARIS DE L'INSTITUT DE REINSECCIÓ SOCIAL (IRES)

El Servei d'assistència social

(SAS) s'adreça, sobretot, a persones que es troben en situació de llibertat provisional o presó preventiva. La intervenció de l'equip de professionals que integren el servei s'inicia a partir de les demandes que fan les persones esmentades, els seus familiars o els professionals que estan relacionats. L'objectiu és afavorir, en el moment de la sentència, l'aplicació de mesures alternatives a la presó. Per aquest motiu, es facilita al jutge aquella informació, verbal o escrita, sobre els aspectes personals o socio-familiars de l'encausat per tal de millorar la comprensió dels motius que l'han portat a aquesta situació. D'aquesta manera es duu una tasca de sensibilització de l'aparell judicial i de l'opinió pública respecte a les alternatives en la presó que es poden implementar e es proporciona orientació i recolzament al propi individu i al seva família (Ires, Memòria del Servei d'assistència social, 1992). Tota aquesta tasca es porta de manera coordinada amb el personal de les diferents presons de Catalunya i dels serveis o recursos que ofereix la comunitat. Cal destacar que aquest servei és el primer d'aquestes característiques creat a l'Estat espanyol i que l'Institut ja l'està desenvolupant des del 1969 -fou el primer servei de l'Ires- encara que amb diferents processos de canvi. Al principi, l'assistència post-penitenciària a ex-reclusos també un dels objectius del servei, però tal com va expressar un dels entrevistats, aquesta tasca ha estat absorbida per les Comissions d'assistència social penitenciària (CTASP). Així doncs, actualment, l'equip del SAS es concentra en l'ajuda a persones amb causes judicials pendents i en l'aplicació de possibles sancions alternatives en aquests casos.

A diferència de l'anterior el Servei d'assistència social a presos estrangers ofereix els seus serveis directament als centres penitenciaris de l'àrea de Barcelona. L'objectiu és "afavorir l'adaptació del pres estranger al medi carcerari, preparar-lo per la seva sortida en llibertat i facilitar la seva posterior reintegració al medi sociofamiliar del qual procedeix" (Ires, Memòria del Servei d'assistència social a presos estrangers, 1992). Per la seva condició d'estranger, el pres pateix una doble problemàtica, el desconeixement lingüístic i el distanciament del seu entorn sociofamiliar habitual.

Aquest servei de l'Índex funciona des de l'any 1986 i, com en el cas precedent, fou el primer servei d'ajuda al pres estranger creat a l'Estat espanyol. Les seves tasques principals són: organitzar cursos d'aprenentatge de la llengua castellana, assessorar els presos en relació als tràmits judicial i penitenciaris, reforçar les relacions externes amb la família, facilitar l'accés als beneficis penitenciaris i orientar sobre els convenis internacionals per compliment de la condemna al propi país o, per contra, l'expulsió prevista a l'article 21.1 de la Llei d'Estrangeria. Altrament, el servei distribueix diàriament la premsa estrangera als centres penitenciaris i material lingüístic devers i contribueix amb les despeses d'allotjament i manutenció durant els permisos de sortida i amb el cost dels viatges de retorn al país d'origen quan surten en llibertat. Les demandes que s'atenen procedeixen dels diferents serveis socials -CTASP a Catalunya i serveis socials de la CEE-, dels consolats, d'altres professionals, dels propis interessats i dels seus familiars. Cal remarcar, que aquest servei constitueix un recurs molt important per les CTASP quant a l'atenció del col·lectiu de presos estrangers grup molt desassistit per part de l'administració penitenciària.

Un altre servei important per considerar és el Servei d'assistència social als jutjats de Mallorca. Però abans de fer-hi una breu referència s'ha d'assenyalar que l'Índex fou també capdavantera en el camp de l'assistència social dels detinguts als jutjats, activitat que es va iniciar ja l'any 1977 a diversos jutjats d'instrucció de Barcelona. Tot i així, segons els entrevistats, l'experiència va durar pocs anys per manca de finançament, car es va iniciar més tard, concretament l'any 1986, fruit de l'iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona de crear uns Serveis i recursos municipals d'atenció a la delinqüència i reinserció que englobava, entre d'altres, el servei d'atenció social als jutjats (SASJ). La tasca dels treballadors socials en aquest àmbit era doble ja que la seva actuació es dirigia tant al jutge com al detingut. En el primer cas, s'havia d'elaborar, previ consentiment del jutge, un informe social sobre la persona detinguda explicant les possibles causes socials, familiars i laborals que l'havien portat a delinquir. Així mateix, es formulava alguna recomanació relacionada, per exemple, amb la necessitat de derivar-lo cap a un programa de tractament -que podia ser de drogodependència- o amb la possibilitat d'aplicar alguna de les mesures alternatives a la presó. Simultàniament, s'efectuava un seguiment de tot el procés penal. En relació al detingut, s'atenien les demandes socials pròpies d'un centre de serveis socials de base (Masgoret [et al.] 1986).

Ara bé, el SASJ va anar disminuint les seves funcions quedant totalment absorbit, l'any 1992, per la Unitat d'Assistència i Orientació Social (SAOS-UTJ). Aquest nou servei, creat l'any 1992, per la Unitat d'Assistència i Orientació Social (SAOS-UTJ). Aquest nou servei, creat l'any 1987, depenia de la Direcció General de Relacions amb l'Administració de Justícia.¹²

12. Els objectius i funcions del SAOS són similars a les ja esmentades pel que fa al Servei de l'ajuntament. Així doncs, citant la Memòria del Departament de Justícia de l'any 1992: "El suport tècnic als jutges i magistrats a través del SAOS inclou, en l'àrea penal, un conjunt d'actuacions que comprenen des de l'explotació sociopsicologia de l'individu que entra en conflicte amb l'Administració de justícia fins a la formulació de propostes de mesures

RELACIONS ENTRE ELS MEMBRES DE L'ASSOCIACIÓ E ELS SEUS BENEFICIARIS

SEGON CRITERI DE LA TIPOLOGIA

El segon criteri de la tipologia fa referència a la relació que existeix entre els membres de l'associació i els seus beneficis, com diuen Mawby i Gill (1990) "the relationship between helper and heped". Aquest criteri distingeix entre les associacions que tenen un enfocament voluntarista i les que són més professionalistes. En el primer cas, l'objectiu és minimitzar les barreres que puguin existir entre les membres i els beneficiaris de l'associació. Per aquest motiu, es prioritza una relació personalitzada, de companyonia (*fellowship*) i d'intercanvi d'igualtat. En el segon cas, l'objectiu primordial de les associacions és la prestació de determinats serveis i/o activitats. Per tant, es dóna més èmfasi al rol que ha d'exercir el professional i es considera el beneficiari del serveis com un més dels "usuaris o clients" que reben els serveis que l'entitat ofereix.

En termes il·lustratius, situem en la següent gràfica les associacions seleccionades en funció del seu enfocament ja sia voluntarista o professionalista.

Enfocament voluntarista---P--DP---JP-C----OB----CR-----I--Enfocament professionalista

Cal assenyalar que les associacions analitzades estan formades per voluntaris, l'Ires és l'únic cas on els voluntaris són una minoria. Malgrat que, algunes d'elles compten amb professionals remunerats -treballadors socials, educadors, psicòlegs o advocats- i moltes tenen el suport o la col·laboració de professionals externs que voluntàriament ofereixen el seu assessorament i ajuda.

Com veiem en la gràfica anterior, l'Ires se situa a l'extrem de l'enfocament professionalista, al nostre parer, és l'associació més professionalitzada de totes les que s'han estudiat. Està formada, bàsicament, per professionals remunerats que prioritzen com objectiu principal la prestació d'una sèrie de serveis assistencials, de manera que, la relació amb els beneficiaris és de professional/client. Per contra, la resta de les associacions es localitzen més a prop de l'enfocament voluntarista, atès que, és la igualtat i la companyonia el que caracteritza la relació entre membres i beneficiaris. Amb tot, s'observen força diferències entre les associacions que formen aquest segon grup d'entitats. Com anirem veient, tals diferències es deuen, sobretot, als diversos objectius que les defineixen i al paper que tenen o al paper que l'associació assigna als propis voluntaris.

---

alternatives i encaminades a la reinserció social, amb el consegüent diagnòstic, expedició d'informes i seguiment de les mesures assenyalades, si és el cas, pel jutge. Pel que fa a l'àmbit civil, les intervencions de l'equip se centren principalment en el diagnòstic de la situació concreta del cas, proposta de les actuacions, derivació a la xarxa dels recursos socials i seguiment en aquells casos en què les mesures dictades pel jutge ho requereixin" Departament Justícia, Memòria 1992, p.208).

L'ENFOCAMENT "PROFESSIONALISTA" DE L'IREs

L'Ires és "una entitat de caire tècnic i fonamentalment professional, especialitzada en el camp de la reinserció" (Ires, butlletí informatiu, 1992). Tal com s'ha dit l'Ires és l'associació més professionalitzada de totes les que s'han estudiat. La mitjana de professionals que formen els seus equips de treball oscil·la en les quarenta persones i, en una gran majoria, són treballadors socials que, en incorporar-se a l'associació, segueixen un procés d'especialització sobre el tema penal i penitenciari. A més a més, molts dels serveis de l'Ires reben una supervisió d'un professional extern a l'associació. Com a exemple, el Servei d'assistència social a presos estrangers format per una treballadora social, una pedagoga, una secretària i una coordinadora. Des de fa ja vuit anys, aquest servei rep la supervisió quinzenal d'una treballadora social externa a l'Ires. Segons els entrevistats, com que l'assistència social a la presó és una tasca difícil i dura, la supervisió externa ajuda a "no cremar-se" i a avaluar la tasca realitzada. D'altra banda, permet intercanviar opinions, compartir problemes i poder formar-se contínuament amb noves idees. També contribueix a l'estabilitat i continuïtat de l'equip de treball que forma aquest servei, vist que ja fa més de quinze anys que funciona amb el mateix personal.

També els equips de treball dels altres serveis de l'Ires que s'han comentat - el servei d'assistència social, el servei d'assistència social als jutjats de Mallorca i l'equip social d'assessorament als Fiscals en matèria de drogodependències-, estan formats per treballadors socials, concretament, n'hi ha dos en el cas dels dos primers serveis i quatre en el cas del darrer.

Tanmateix, d'entre tots els serveis de l'Ires, només aquell s'adreça als presos estrangers compta amb la participació de voluntaris. Concretament, hi treballen set voluntaris de diferents nacionalitats la qual cosa facilita la comunicació amb els estrangers. La major part dels voluntaris són dones estudiants entre vint i trenta. Segons els entrevistats, els voluntaris fan una tasca de suport i de complementarietat del treball dels professionals que són qui decideixen el tipus d'activitat concreta i la implicació que han de tenir en cada moment. A tall d'exemple, els voluntaris es cuiden de distribuir regularment la premsa estrangera a un total de quaranta-cinc presos dels centres penitenciaris de Catalunya, visiten els presos estrangers a les presons i els acompanyen, quan surten de permisos penitenciaris, a conèixer la ciutat o a realitzar gestions al consolat... Els professionals i els voluntaris del servei es reuneixen cada dos mesos per avaluar les activitats realitzades, exposar els problemes que hagin pogut sorgir i intercanviar informació entre uns i d'altres.

L'ENFOCAMENT "VOLUNTARISTA" DE LA RESTA D'ASSOCIACIONS

Malgrat que la resta d'associacions es poden caracteritzar globalment per un enfocament voluntarista, cal diferenciar l'existència de tres maneres d'entendre el treball dels voluntaris. En primer lloc, tenim un voluntarisme molt dirigit i controlat,

el de l'Àmbit de presons de la Creu Roja, en segon lloc, un voluntarisme caracteritzat pel tarannà cristià de les tres associacions vinculades a l'Església, l'Obra Mercedària, el grup de presons de Càrites i la Comissió de presons de Justícia i Pau, i, per últim, un voluntarisme amb un to marcadament reivindicatiu el del grup Dona i Presó i el de la Plataforma d'entitats de recolzament a presons i preses.

EL VOLUNTARISME DIRIGIT DE L'ÀMBIT DE PRESONS DE LA CREU ROJA

Com ja s'ha comentat anteriorment, l'Àmbit de presons de la Creu Roja té com a objectiu prioritari la prestació de determinats serveis i activitats als centres penitenciaris de Catalunya. En canvi, a diferència de l'Ires, la prestació es realitza a través d'un equip format per un o dos professionals remunerats que dirigeixen el servei, per alguns monitors esportius, generalment professors remunerats de l'INEF i, sobretot, per un gran nombre de voluntaris. En aquest àmbit de la Creu Roja existeixen vuitanta-tres, cinquanta-tres dels quals són fixes cada setmana - els altres es consideren voluntaris "itinerants" - que cobreixen una població de vuit-cents- vint-i-set interns inclosos els fills/filles dels mateixos. Majoritàriament, els voluntaris que són dones estudiants entre divuit i trenta anys, tenen una durada d'un any o any i mig en aquest àmbit de presons. En incorporar-se a la Creu Roja reben, d'una banda, una formació bàsica de 10 hores en la qual se'ls explica la història i l'organització interna de l'entitat i, d'altra banda, una formació més especialitzada sobre l'àmbit concret de presons. Com recalquen els entrevistats, el voluntari penitenciar ha fer una tasca molt determinada, ja que se l'implica en una de les activitats específiques que l'àmbit realitza i, per tant, el seu marge d'actuació és molt limitat en aquesta tasca concreta. Es tracta d'un voluntariat molt organitzat i dirigit que no pren part en les decisions que marquen les línies bàsiques del projecte en el qual se l'encomana participar ni pot influir a l'hora de definir noves línies noves línies d'actuació.

Per tot això, l'enfocament de la Creu Roja és voluntarista -la col·laboració voluntària pretén ser una de les característiques distintives del conjunt de l'entitat-, ara bé, els objectius clarament dirigits a la prestació de serveis i la falta d'una democràcia interna en la presa de decisions comporten unes relacions entre el voluntari i el pres molt determinades per l'activitat concreta per realitzar. En altres paraules, el voluntari assumeix un rol que podem caracteritzar gairebé de professional.

EL VOLUNTARISME CRISTIÀ

Els voluntaris cristians han estat i continuen sent la major part del voluntariat penitenciar que treballa a les presons de l'Estat espanyol ¹³. A les presons

13. Segons la memòria de la Pastoral Penitenciària -organisme de l'Església que coordina tot el treball voluntariat i religiós a l'Estat espanyol- l'any 1992 assistien a les presons de tot

catalanes, els voluntaris cristians també són majoria; alguns d'ells treballen a les presons a títol individual, però, la majoria formen part d'alguna associació vinculada a l'Església. Una bona mostra fóra les associacions seleccionades en el nostre treball de camp: l'Obra Mercedària, el grup de presons de Càrites parroquial i la Comissió de presons de Justícia i Pau.

Com s'ha dit amb anterioritat, els objectius prioritaris d'aquestes associacions són la prestació d'una sèrie de serveis i activitats per a la població penitenciària, per als ex-presos i per a llurs familiars. Les tres entitats són molt diferents quant a la importància i presència que tenen en el sistema penitenciari. Això no és cap raresa si tenim en compte que l'Obra Mercedària es dedica exclusivament al tema penal i penitenciari i, en canvi, Càrites i Justícia i Pau són associacions que treballen en el camp de la marginació social en general en les quals el tema penitenciari és un dels molts temes que tracten. Els seus grups de presons representen subgrups molt petits dins del conjunt de l'entitat mare¹⁴ i, per tant, els seus recursos humans i materials no es poden comparar amb els de l'Obra. Per bé que, el que volem ressaltar en aquest punt, és el caràcter del voluntariat cristià que forma la base de totes elles.

En conjunt, es tracta d'un voluntariat altament altruista, solidari i compromès cristianament; un tipus de voluntari gens professionalitzat i que, malgrat algunes excepcions, evita tot conflicte amb la institució penitenciària abstenint-se de qualsevol crítica o reivindicació que els pugui confrontar amb la mateixa. En certa manera, encara subsisteixen les característiques paternalistes i de beneficiència del voluntariat cristià tradicional que, durant segles, ha monopolitzat tot el treball voluntari a les presons del nostre país. Aquest comportament caritatiu es pot reflectir tant en la manera que tenen els voluntaris alhora de realitzar la seva feina com en la seva manera de relacionar-se amb els presos i/o ex-presos.

Segons els entrevistats, la relació entre els voluntaris i els presos ha d'ésser una relació de companyonia, d'intercanvi d'igualtat. Això es pot exemplificar citant les paraules del butlletí informatiu de l'Obra Mercedària "tractar-los com un amic, perquè, és mitjançant la visita amigable que s'assisteix a presos i a ex-presos, se'ls ajuda, se'ls acompanya en la dura tasca de redimir-se, de sortir de la droga, de refer la família".

Espanya, 215 sacerdots, 78 seminaristes, 2.598 voluntaris cristians i 23 secretariats diocesans de la Pastoral Penitenciària. (Obra Mercedària, "fulla mensual", 1 de juny de 1993).

14. Hem de tenir present que Càrites Espanyola és una de les majors associacions altruistes que treballen en el camp de la marginació social de l'Estat espanyol. És la que disposa de més recursos humans tant per l'elevat nombre de professionals remunerats i col·laboradors com pel gran ventall de voluntaris que treballen per a ella. Concretament, segons les dades que ofereix la Memòria de l'any 1986, aquesta entitat compta amb 1.100 professionals i amb 20.000 voluntaris a tot Espanya.

El grup de presons de Càrites i el de Justícia i Pau estan formats exclusivament per voluntaris que, en conjunt, oscil·len entre les deu i quinze persones. En el cas de Justícia i Pau existeix una proporció similar d'homes i dones, majoritàriament, joves vint-i-cinc a trenta en el cas de Càrites, la gran majoria són dones i, com succeix amb els voluntaris de l'Obra Mercedària, les edats estan compreses entre els trenta i quaranta anys. És important destacar aquesta última dada, ja que, en totes les altres associacions, la gran majoria dels voluntaris són gent jove, generalment estudiants. Segons el sacerdot de la parròquia de Sants, "els voluntaris joves es cansen sovint del treball voluntari a la presó i l'experiència ens demostra que tenen poca continuïtat en el grup, ja que no es volen comprometre a llarg termini".

Entre totes les associacions seleccionades i també del conjunt d'associacions que existeixen en el sistema penitenciari de Catalunya, l'Obra Mercedària és la que compta amb el major nombre de voluntaris. Segons les últimes dades facilitades, al voltant de dues-centes persones cooperen voluntàriament amb l'Obra. Formen una gran diversitat de voluntaris que realitzen diferents funcions, alguns només aporten donacions -són els "voluntaris associats"-, altres treballen en tasques administratives o realitzen gestions burocràtiques als jutjats i la resta col·labora en les diverses tasques de l'Obra que va des de l'organització de campanyes de divulgació i conscienciació social sobre el tema penitenciari a la participació en les activitats i serveis que l'Obra prepara a l'interior dels centres penitenciaris.

Cal tenir en compte, a més, la col·laboració gratuïta de molts professionals -advocats, educadors, psicòlegs, assistents socials- i d'alumnes en pràctiques del tercer curs de l'Escola de Treball Social (ICESB) que participen en alguns dels programes de l'Obra, el programa d'assessoria jurídica, el programa laboral, el programa d'assistència a la família...

Endemés, cada activitat o servei té també un o dos responsables voluntaris que coordinen tot el treball.

La majoria de voluntaris són dones, entre els trenta i quaranta anys, moltes d'elles educadores jubilades omonges. Segons els entrevistats, la majoria de voluntaris que treballen a les presons han de tenir "una conducta molt altruista i gens conflictiva, han de ser passius i amb poca força, el que han de fer és 'veure, sentir i callar', ja que, si es queixen d'alguna qüestió penitenciària, difícilment podran tornar a entrar".

Un dels objectius importants de l'Obra és la formació dels voluntaris que es realitza, per una banda, a través de cursos i seminaris sobre la realitat penitenciària i que organitza el mateix centre o d'altres i, per l'altra, fomentar "l'espiritualitat cristiana i mercedària de tots els associats" (Obra Mercedària, Memòria 1991). També s'organitzen reunions mensuals "d'oració i formació" i es participa de la convivència de la pastoral penitenciària i en la trobada de Seglars Mercedaris que es prepara cada any (Ibed).

A part dels voluntaris que constitueixen el grup majoritari dins del personal d'aquesta institució, l'Obra està formada i dirigida pels religiosos/religioses mercedaris que coordinen tot el voluntariat, marquen les línies d'actuació de l'entitat i fixen el pressupost de la mateixa. Molts d'ells són capellans de les presons, és el cas dels sacerdots de la Model, la Trinitat, Wad-Ras, la presó de Tarragona i la de Lleida que compta amb tres mercedaris. A part de celebrar "eucaristies", tenen la funció de coordinar tots els voluntaris que treballen a la presó.

Per acabar, cal esmentar també que l'Obra compta amb quatre treballadores socials remunerades que treballen tant a dins de la presó com a fora de la mateixa coordinant i assessorant totes les tasques de la institució.

VOLUNTARISME REIVINDICATIU

Segons els objectius de la Plataforma d'entitats de recolzament a presos i preses" totes les entitats i voluntaris que la constitueixen es defineixen pel compromís que adopten de defensar els drets fonamentals de les persones afectades per una pena privativa de llibertat. Davant de qualsevol circumstància que vulneri els drets dels reclusos, la Plataforma vol exercir una tasca reivindicativa i de denúncia mitjançant l'acció legal, la movilització dels seus membres en accions puntuals de protesta i la sensibilització social als mitjans de comunicació. Cadascuna de les entitats que constitueixen la Plataforma té diferents nivells de compromís. Però segons els entrevistats, existeix un acord majoritari que estableix que l'objectiu principal ha d'ésser estar a propo dels presos per donar-los tot el suport que calgui, quan tinguin dificultats, per denunciar les autoritats penitenciàries pels possibles maltractaments i per la negligència en l'actuació dels serveis sanitaris o socials de la presó.

Per tot això, la relació dels diferents membres de la Plataforma amb els presos, expresos, familiars o amics dels mateixos és una relació d'igualtat, de suport recíproc en qualsevol acció que es decideixi emprendre per les dues parts. Com diu el "manifest de creació" d'aquesta associació, es tracta de configurar un espai on els propis afectats per la pena privativa de llibertat, els seus familiars i amics, tinguin un lloc per expressar-se i en la mesura possible el suport del conjunt d'entitats de la Plataforma.

La Plataforma es reuneix cada quinze dies amb els representants de les diferents associacions que la formen, tots ells voluntaris. Encara que no són majoria, molts voluntaris de la Plataforma són ex-presos i familiars dels mateixos. Altrament, també compta amb el suport d'alguns professionals col·laboradors: advocats, periodistes, metges, professors d'universitat i algun diputat de la Comissió de Justícia del Parlament de Catalunya.

Una part important dels membres de la Plataforma, no tant pel nombre sinó pel pes i influència que tenen en la mateixa, és el grup d'advocats de la Comissió de defensa de l'Illustre Col·legi d'advocats de Barcelona. La iniciativa de crear la

Plataforma va sorgir, bàsicament, d'aquest grup que és el que proposa i dirigeix - sempre dins d'un règim assembleari i amb l'acord de totes les entitats- totes les accions que s'han realitzat fins ara i que majoritàriament s'han efectuat per la via jurídica. La Plataforma permet canalitzar les reivindicacions i queixes que tenen les diverses entitats que, d'altra manera, no es podrien realitzar per la manca de recursos jurídics que disposen i, si més no, no tindria tanta força.

El grup Dona i Presó està format per voluntàries, el nombre de les quals, oscil·la entre deu i dotze dones. La majoria tenen edats compreses entre els quals, oscil·la entre deu i dotze dones. La majoria tenen edats compreses entre els trenta-cinc i els cinquanta anys i procedeixen de diferents àmbits professionals: mentres, infermeres, dones de barri compromeses amb temes de marginació social, advocades, feministes... També hi participen algunes ex-preses que conjuntament, i d'una manera solidària i compromesa, decideixen les diferents activitats que organitza l'associació. Algunes d'elles assisteixen en nom de l'entitat a les reunions de la Plataforma de la qual formen part. El pot dir que és una de les entitats més compromeses a l'hora de reivindicar els drets de les preses. El grup es reuneix cada quinze dies al local de Ca la Dona de la Coordinadora Femenina de Catalunya.

RELACIÓ DE L'ASSOCIACIÓ AMB L'ADMINISTRACIÓ PENITENCIÀRIA I FONT DE FINANÇAMENT DE L'ASSOCIACIÓ

TERCER I QUART CRITERI DE LA TIPOLOGIA

El tercer criteri fa referència al tipus de relacions que l'associació estableix amb l'administració penitenciària, concretament amb la Direcció General de Serveis Penitenciaris i de rehabilitació, e els seus organismes depenents. Per un costat, trobem un conjunt d'associacions que mantenen una *bona relació* amb l'Administració amb qui col·laboren a través dels convenis que estableixen o les concessions que es fan mútuament per assignar-se diferents nivells i àrees d'actuació. Per l'altre, tenim aquelles associacions que, en centrar la seva actuació principal en la reivindicació i crítica de la institució penitenciària i les seves irregularitats, mantenen una relació conflictiva i de constant oposició amb l'Administració.¹⁵

El quart criteri es basa en les diverses fonts de finançament de l'associació i diferencia aquelles de tipus *privat* -les donacions personals o de institucions privades, les qüotes de socis i els beneficis o rendiments de les pròpies activitats de l'entitat- d'aquelles de tipus *estatal* -subvencions, préstecs o subsidis de l'administració.-

15. "Clearly government enthusiasm for the principle of voluntarism does not extent tot all such agencies... Et should not be assumed that all voluntarism receives government applause" (Mawby, R.I., 1989,p.138 i 140).

Aquests dos criteris estan molt interrelacionats entre ells i, segons Mawby (1989), la regla general és que l'Administració ajuda econòmicament aquelles associacions amb les quals manté bones relacions de col·laboració i ajuda mútua (Mawby, 1989).

Aquesta regla és la que preval en l'àmbit concret del sistema penitenciari de Catalunya, vist que la gran majoria d'associacions que treballen en aquest camp mantenen bones relacions amb l'Administració penitenciària i el seu finançament prové de la mateixa. Tal i com s'ha dit en alguna ocasió, la major part d'aquestes associacions estan vinculades a l'Església catòlica i, en aquest cas, el finançament procedeix de donacions privades o d'institucions, però sobretot de subvencions de l'Administració i de la pròpia Església. I hem de tenir present que en aquest últim cas, l'Església es financia, bàsicament, a través de subvencions estatals via IRPF o via convocatòria ordinària, és a dir, via recursos dels fons públics.

Nogensmenys, la diversitat de les associacions seleccionades en el treball de camp ens permet agrupar-les en tres blocs diferents -en funció d'aquest tercer i quart criteri de la tipologia- que en termes il·lustrats podem distingir en les següents gràfiques:

- Tercer criteri: relacions amb l'Administració

oposició/conflicte-P-----DP-----JP--C--OB--I--CR-
col·laboració/cooperació

- Quart criteri: font de finançament

privada-P-----JP--C--OB--DP--I--CR-estatal

El *primer grup* d'associacions el formarien l'Ires i la Creu Roja, dues associacions diferents en molts aspectes, però tenint només present els dos criteris anteriors, ambdues compleixen la "regla general" que, segons Mawby (1989), caracteritza les entitats no lucratives actuals: tenen bones relacions i col·laboren regularment amb l'Administració penitenciària, que els financia una gran part dels serveis i activitats que realitzen.

És important destacar que ambdues associacions estableixen anualment convenis de col·laboració amb l'àrea de Serveis Socials de la Direcció General de Serveis Penitenciaris i Rehabilitació (Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya). Per aquest motiu, no tenen cap dificultat a l'hora d'entrar a la presó i organitzar les seves activitats o oferir els seus serveis.

L'Ires desenvolupa els seus serveis i programes actuals a través d'aquests convenis i de les subvencions que rep, sobretot de la Direcció General, però també del Ministeri d'Afers Socials i de l'acció conjunta del Govern Balear (Consell Insular) i l'Ajuntament de Palma de Mallorca. A part d'aquest suport econòmic de

l'Administració, també compta amb aportacions de particulars. L'Ires manté una constant cooperació amb les autoritats i els organismes competents -sobretot les Comissions Territorials d'Assistència Penitenciària- i col·laborant, en la seva pràctica diària, amb els serveis i centres de dependència pública.

Altrament, l'Ires manté relacions freqüents amb altres associacions, de les quals utilitza alguns dels seus recursos o col·labora amb elles en certes activitats. En resum, aquestes entitats són l'obra Mercedària, Càrites, Justícia i Pau, Filles de la caritat, Amnistia Internacional. Al mateix temps, i a través del Servei d'assistència social a presos estrangers, es relaciona amb els consolats, les ambaixades i els centres o associacions internacionals d'ajuda als estrangers.¹⁶

Per dur a terme totes les seves activitats i el tema del voluntariat, la Creu Roja estableix globalment convenis de col·laboració amb els diferents departaments de la Generalitat de Catalunya. Pel que fa al tema penitenciari, negocia amb la Direcció General de serveis Penitenciaris i Rehabilitació, però, també amb l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació; la major part de finançament prové d'aquests convenis i de les subvencions que rep de diferents organismes estatals. La Creu Roja és una associació declarada d' "utilitat pública" i, per tant, se li atorguen, endemés, molts beneficis fiscals per part de l'Administració central.¹⁷

Totes les accions externes que realitza la Creu Roja i llurs àmbits s'orienten cap a la cooperació amb l'Administració pública. S'ha de tenir present que la Creu Roja es defineix com una "institució auxiliar i col·laboradora" dels poders públics, una institució humanitària d'interès públic que desenvolupa les seves activitats sota la protecció estatal.

L'Administració central, a través del Ministeri d'Afers Socials, exerceix una funció de tutela sobre la Creu Roja en el doble sentit de control i promoció de les

16. En el seu afany d'obrir les possibilitats a noves alternatives a la presó, sobretot la *probation* -Espanya és l'únic país de la CE on aquesta mesura no està instaurada- l'Ires fou membre fundador de la Conferència Europea Permanent de la Probation (CEP-1983) i disposa d'una secretària per coordinar les tasques que es desenvolupen en aquest nivell.

17. Cal dir que, si les associacions no lucratives són declarades d' "utilitat pública" gaudeixen dels mateixos beneficis fiscals que les fundacions i, per exemple, en el cas de les donacions de diners de persones físiques, se'ls permet una deducció en la quota del 10 % del donatiu amb el límit del 30 % de la base liquidable.

El requisit necessari per atorgar la declaració d'utilitat pública és que l'associació en qüestió realitzi una activitat considerada d' "interès general". Tot i que des de diferents punts de vista algunes associacions podrien considerar-se d'interès general. Tot i que des de diferents punts de vista algunes associacions podrien considerar-se d'interès general, a la pràctica, és quasi impossible accedir a aquest privilegi, ja que qui l'assigna és el Consell de Ministres, previ informe de tots els ministeris sobre l'activitat en concret que l'entitat realitza. Tot això representa un procés molt lent i difícil i la diversitat de criteris polítics fa que només es declarin d'utilitat pública entitats com la Creu Roja, totes les associacions vinculades a l'Església catòlica i les federacions esportives (Bergòs, R; "La personalitat jurídica de Dret Privat no lucratiu. Conceptes, deferències i tractament fiscal", Seminari de l'àrea de coneixement de Sociologia, UPF, 22-2-1994)

activitats que desenvolupa. En altres paraules, es fa molt difícil, a la pràctica, poder complir amb el principi d'independència i neutralitat declarada en el Reglament d'aquesta entitat i formulat en les Conferències de la Creu Roja: " les Societats Nacionals de la creu Roja han de conservar una autonomia que els permeti actuar sempre d'acord amb els principis del moviment". Endemés, el fet que el president, càrrec que ostenta un gran poder i marge d'actuació en el si de l'organització, sigui escollit pel govern supedita molt aquesta associació al partit que ostenta el poder en cada moment (De Marcos Sanz, R; Fresno, J. M, 1992).

Així doncs, en els darrers anys és fa palesa la politització de la Creu Roja en tots el seus àmbits -encloent el penitenciari. Això comprta un risc que aquesta associació passa d'ésser una institució col·laboradora dels poders públics a ser un mer instrument servidor d'aquests mateixos poders i esdevenir, així, una associació essencialment paraestatal.

A diferència de l'Ires, que manté regularment relacions coordinades amb moltes de les associacions que treballen en l'àmbit penitenciari de Catalunya, l'àmbit de presons de la Creu Roja no estableix relacions estables amb cap d'elles tret d'algunes excepcions molt puntuals com ara l'organització de la Campanya de Reis, la setmana cultural o la Festa de la Mercè que se celebren als centres penitenciaris. Els mateixos entrevistats de l'àmbit de presons de la Creu Roja, manifesten que la col·laboració amb altres associacions voluntàries no és satisfactòria. Una de les causes que es destaquen, és la imatge d'hegemonia i prepotència que les diverses associacions que existeixen en aquest camp tenen respecte a la Creu Roja.

El segon grup està constituït per les tres associacions vinculades a l'església, Justícia i Pau, Càrites i l'Obra Mercedària. podríem haver inclòs aquestes tres associacions en el grup anterior, ara bé, les tres tenen bones relacions amb l'Administració penitenciària de qui reben la major part del seu finançament (encara que sigui per via indirecta). Amb tot, les situem en aquest tercer grup, perquè la seva idiosincràcia religiosa les diferencia molt de les anteriors. Aquestes depenen més de qui ostenta en aquell moment el poder al qual són més vulnerables, les associacions religioses formen part, en canvi, d'una estructura eclesial molt més estable i que té molta més força a l'hora de pressionar el govern que hi hagi en aquell moment.

Les tres entitats religioses seleccionades manifesten, en les respectives entrevistes mantingudes, que la col·laboració i no el conflicte és el que caracteritza el tipus de relació que mantenen amb l'Administració i els seus organismes dependents. Segons els entrevistats, les relacions són "òptimes i immillorables". Sempre poden disposar de la informació que necessitin i no tenen gairebé cap dificultat a l'hora de poder realitzar activitats a l'Interior dels centres penitenciaris. Més aviat es reclama la seva presència a l'hora d'organitzar activitats. D'altra banda, els treballadors socials de les presons coneixen els recursos i serveis de l'Obra Mercedària i moltes vegades demanen la seva col·laboració o els deriven alguns casos. Hem de tenir en compte que l'Obra

Mercedària estableix convenis anuals de col·laboració amb la Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació i que aquest organisme li subvenciona el 20% de totes les seves activitats o serveis. La resta es financia per donacions tant de persones individuals com d'institucions privades. L'Obra aprofita qualsevol ocasió, com el dia de Nadal o el Sant Jordi, per demanar a través del seu butlletí informatiu o el seu full mensual, una petita ajuda econòmica als seus socis o als feligresos de qualsevol paròquia que hagin de visitar. Molts dels capellans de les presons catalanes són mercedaris i, per tant, també tenen més contacte amb els presos i amb el personal penitenciarí i, per això, quan es tracta d'organitzar aactes tenen molt marge d'actuació.

Justícia i Pau es financia a través de les qüotes dels socis, a través de càrites i també de les subvencions que rep de la Caixa i de la Direcció General de Serveis Penitenciaris i de rehabilitació. El grup de presons de Càrites rept el finanament de la Càrites Diocesana que d'altra banda, es financia pels donatius de particulars o d'institucions, pels ingressos de la pròpia activitat i, sobretot, per les subvencions de l'Administració (concretament, el Ministeri d'Afers Socials a través d'una concocatòria ordinària o a través de l'IRPF i les subvencions del Fons Social Europeu, dels Ministeri de Sanitat i Consum i el d'Afers Exteriors i les de la Caixa d'Estalvis de Madrid).

Altrament, s'ha de tenir que, igual que la Creu Roja, ls associacions vinculades a l'Església són declarades d' "utilitat pública" i, per tant, estan exemptes de pagar certs impostos a més de gaudir dels beneficis fiscals.

Respecte a les relacions que mantenen amb altres associacions s'ha de dir que l'Obra Mercedària, Justícia i Pau i Càrites tenen relacions constants de col·laboració entre elles.

Totes tres i les altres associacions religioses que també treballen en l'àmbit penitenciarí (les germanes Oblates, les voluntàries Vicencianes, els evangelistes, etc.) estan coordinades pel Secretariat de Pastoral penitenciarà (SEPAP) de cada diocèsi de Catalunya. El SEPAP coordina tot el voluntariat penitenciarí cristià i estableix les línies bàsiques del treball que s'ha de realitzar d'una manera conjunta.

Finalment el darrer i tercer grup està format per la Plataforma d'entitats i el grup Dona i Presó.

Com es pot intuir per tot el que hem dit al llarg del treball, el to reivindicatiu i de denúncia de la Plataforma ha marcat des de l'inici de la seva creació unes relacions conflictives i d'oposició directa amb l'Administració penitenciarà. Unes relacions que s'han anat endurint arran de la "querrela criminal" que aquesta entitat va presentar contra la Direcció General i a la qual ja s'ha fet referència anteriorment.

Per tal de formar part de la Plataforma, Dona i Presó també té una relació tensa i igualment conflictiva amb la Direcció General. Però, en la seva actuació com a grup independent, que té entre les seues objectius continuar entrant a les presons de dones per organitzar tallers, conferències o simplement visitar les preses, ha intentat mantenir unes relacions "correctes" amb la direcció dels centres penitenciaris de dones. No sempre ha estat possible, ja que, segons els entrevistats, moltes vegades s'han posat problemes o dificultats a l'hora d'iniciar, per exemple, certes activitats -la sala on s'havia de celebrar tal activitat no està disponible en quell moment, no s'ha avisat amb prou temps, les llums no funcionen les preses no sabien res del tema, etc. Malgrat que, en general i fins avui, s'ha de dir que, amb més o menys dificultat, el grup ha tingut el permís per poder entrar, visitar i organitzar activitats a les presons de dones de Wad Ras i de Brians. Fins i tot, alguna vegada, el mateix centre ha demanat al grup que preparés alguna activitat en dies de celebracions festives del centre.¹⁸ En tot cas, i segons els membres del grup, les dificultats varien en cada presó i depenen, moltes vegades, de la voluntat del director que treballi en aquell moment a la presó o del seu equip de tractament.

A diferència de la Plataforma que financia les seves accions puntuals amb l'aportació d'una quota mensual per associació, el grup Dona i Presó es financia per les subvencions que rep de l'Administració. Ara bé, és important ressaltar que qui financia el grup no és l'Administració penitenciària -com en el cas de l'Ires, la Creu Roja o l'Obra Mercedària, sinó que procedeix de l'àrea d'Afers socials de l'Ajuntament de Barcelona, del Departament de Benestar Social de la Generalitat i de l'Institut Català de la dona. Cal destacar aquesta última qüestió, ja que el fet que el finançament no provingui de l'Administració penitenciària permet donar molta més llibertat al grup a l'hora d'emprendre qualsevol iniciativa reivindicativa. Segons Mawby (1990), l'Administració també financia algunes vegades aquelles associacions més crítiques i reivindicatives per tal de poder controlar la seva estratègia d'actuació. Baldament, aquest no és el cas de Catalunya, puex que algunes de les associacions que podem caracteritzar de reivindicatives i crítiques del sistema penitenciar cerquen el seu finançament en l'Administració, però no precisament en la penitenciària, sinó en d'altres administracions públiques, com ara la d'Afers Socials.

REFLEXIONS FINALS: CONCLUSIONS

Per concloure, podem explicitar que el conjunt associatiu en l'àmbit del sistema penitenciar de l'Estat espanyol constitueix un grup heterogeni "d'associacions altruistes" amb diversos objectius i estratègies d'actuació. Cal dir, però, que a l'estat espanyol, diferentment d'altres països com ara el Regne Unit o els del

18. Segons una informació d'última hora, fa pocs dies es va denegar el permís d'entrada dels membres del grup Dona i Presó al centre penitenciar de dones de Brians. Segons la mateixa font, se sospita que les raons estiguin relacionades amb la presentació de la "querrela criminal" per part de la Plataforma.

nord d'Europa, les associacions vinculades a l'Església catòlica són, per una banda, les més nombroses i, per l'altra, les que gaudeixen de més influència en el camp penitenciari. Tot i que, les no-confessionals han augmentat considerablement en l'última dècada.

Hem de tenir en compte, que durant molts segles l'assistència social adreçada als afectats per una pena privativa de llibertat ha estat considerada com una activitat de beneficència i caritat cristiana. Per això, aquesta assistència social penitenciària es portava a terme per les institucions, ordes o associacions de voluntaris cristians lligats a l'Església (Obra Mercedària, les Filles de la caritat de Sant Vicenç Paül, les Germanes Oblates, els Evangelistes, Càrites, entre d'altres). De fet, no va ser fins a la promulgació de la Llei General penitenciària (LOGP), l'any 1979, que s'establí com una prestació pròpia i específica de l'Administració pública. Aleshores, correspon a l'Administració penitenciària l'aplicació del "tractament penitenciari" que és la base de l'assistència social a les presons i la preparació per a la futura "reinserció social" del delinqüent.

A partir de la LOGP es creen les Comisiones de Asistencia Social, organismes dependents de la Dirección General de Instituciones Penitenciarias, que tenen com a objectiu prioritari donar als interns, alliberats condicionals o definitius i a llurs familiars l'assistència social necessària (Article 74 de la LOGP). Ara bé, les comissions anteriorment esmentades són unes entitats les funcions de les quals estan encara molt poc definides i desenvolupades. A més, tant els recursos humans com els materials, que els són assignats, són insuficients i deficitaris per cobrir les necessitats socials de la població penitenciària. Aquesta és una de les raons per les quals les associacions religioses continuen mantenint el predomini en l'àmbit assistencial penitenciari. A més a més, cal afegir que l'Administració penitenciària fomenta i potencia aquest tipus d'associacionisme enfront d'un associacionisme laic o de caràcter reivindicatiu.

L'objectiu principal de la ponència ha estat l'anàlisi de la *diversitat d'associacions altruistes* que existeixen, concretament, en l'àmbit penitenciari de Catalunya. Així doncs, hem tingut present tant els grups religiosos com aquells que no ho són, però que són igualment importants. Com que les associacions que hem seleccionat per al treball de camp són representatives del conjunt associatiu del sistema penitenciari de Catalunya, les conclusions a les quals hem arribat, necessàriament, es poden aplicar al mateix conjunt.

En definitiva, aquestes conclusions les hem, si fa no fa, dividides en tres grans blocs d'associacions: les "associacions laiques prestadores de serveis", les "associacions religioses" i les "associacions reivindicatives".

- «Associacions prestadores de serveis»: en aquest grup, trobem aquelles associacions no vinculades a l'Església que tenen com a objectiu principal la prestació de determinants activitats i/o serveis penals i penitenciaris que no estan coberts per l'Administració penitenciària. Per aconseguir aquest objectiu, prioritzen una relació de professional/client entre els membres que componen l'associació -

ja siguin professionals o voluntaris- i els beneficiaris dels serveis que aquesta ofereix ("enfocament professionalista). Són entitats que mantenen una bona relació amb l'Administració penitenciària (Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació) amb la qual col·laboren a partir dels convenis i acords que estavleixen amb la mateixa. Conseqüentment, no és estrany que la seva font bàsica de finançament provingui de la pròpia Administració penitenciària. Segons Kramer (1981), les associacions que reben suport econòmic de l'Administració són precisament les que realitzen aquests tres requisits anteriors: objectius orientats a la provisió de serveis, relació de professional/client entre membres i beneficiaris de l'associació i bones relacions de col·laboració amb l'Administració. Actualment,, aquestes associacions altruistes, no governamentals i no religioses, caracteritzen, segons diversos autors, un nou tipus d'associacionisme "modern" que s'està imposant a molts països desenvolupats, sobretot, en el camp dels serveis socials.

Pel que fa al sistema de justícia penal, aquest tipus d'associacions esmentades representaen una bona part del "tercer sector penitenciari" en diversos països desenvolupats, com ara el Regne Unit, França, Estats Units i bona part dels països del nord d'Europa, entre d'altres. Globalment, aquest associacionisme està molt poc desenvolupat en el camp penitenciari de Catalunya. Però, tanmateix, existeixen algunes associacions que podrien incloure's en aquest grup, com ara l'Institut de Reinserció Social (Ires) i l'àmbit de presons de la Creu Roja.

Tal com hem desenvolupat, a bastament, al llarg de l'anàlisi, els voluntaris que formen la majoria de la darrera entitat mencionada, tenen una tasca molt limitada i definida prèviament, per la qual cosa el seu àmbit d'actuació és molt restringit i el rol que realitzen es pot considerar gairebé de professional. L'Ires és l'associació que millor representa aquest nou associacionisme modern. Endemés del que ja s'ha dit, l'Ires dóna molta importància a l'avaluació i seguiment de les activitats que realitza, així com a l'eficàcia en la gestió de les mateixes activitats, dos dels aspectes molt importants en aquestes associacions que hem caracteritzat com a "modernes". Encara que aquesta associació es defineixi, essencialment com a una entitat "prestadora de serveis" no podem oblidar tota la tasca reivindicativa que ha portat a terme pr introduir en la legislació penitenciària espanyola les mesures alternatives a la presó.

- «Associacions religioses»: tal com hem dit a l'inici de les conclusions, les associacions vinculades a l'Església catòlica cosntitueixen la major part del conjunt associatiu del sistema penitenciari de Catalunya. De la mateixa manera que les associacions anteriors, els objectius d'aquestes s'orienten envers la provisió de determinades activitats i/o serveis penals i penitenciaris. Però, contràriament es basen en un enfocament voluntarista de la seva actuació i prioritzen una relació de "companyonia" i d'ajut recíproc entre els voluntaris que formen la majoria de membre de l'entitat i els beneficiaris de la mateixa. Aquest enfocament voluntarista de tarrnà cristià és el que les diferencia de les associacions anteriors marcant una estratègia d'actuació molt més "caritativa i paternalista". D'altra banda, també es caracteritzen per tenir bones relacions amb

l'Administració penitenciària, de la qual reben la font bàsica del seu finançament. A més a més, moltes d'elles estableixen convenis i acords de col·laboració amb la mateixa.

Per al nostre treball de camp hem seleccionat l'Obra Mercedària i els grups de presons de Càrites i de Justícia i Pau que, segons el nostre parer són representatives d'aquest associacionisme religiós que treballa en el sistema penitenciari.

Cal ressaltar, que tots dos grups d'associacions (les prestadores i les religioses) efectuen diverses activitats a les presons i ofereixen determinades prestacions assistencials i d'assessorament jurídic als presos, ex-presos i a llurs familiars que no estan cobertes per l'Administració penitenciària. Per aquest motiu, representen un conjunt molt important de recursos socials i jurídics per als serveis socials penitenciaris (concretament les Comissions d'assistència social penitenciària). Aquests els utilitzen, freqüentment, en l'exercici de la pràctica diària, o bé a través de passar els casos que no poden solucionar per manca de recursos, o bé reclamar directament els seus serveis. Altrament, moltes d'aquestes associacions, sobretot les que tenen més tradició i recursos econòmics (Ires, Obra Mercedària), cometem una tasca de sensibilització i conscienciació social sobre la realitat penitenciària.

Finalment, hem d'afegir que tot aquest conjunt d'associacions estan legitimades per l'Administració penitenciària i, per tant, se'ls reconeix, la participació com a "actors polítics" i interlocutors vàlids en el moment de la presa de decisions. Tot i que, a la realitat, aquesta participació és "relativa". El fet que es financin, bàsicament, a través de fons públics, els permet col·laborar, moltes vegades, en el disseny de les línies bàsiques de la política penitenciària. Pràcticament, totes aquestes associacions han estat i són, encara, capdavanteres en algun dels serveis o activitats que han organitzat. En alguns casos, i per la pressió de la pròpia associació, l'Administració els ha assumit institucionalitzant-los dins dels seus programes d'actuació.

- «Associacions reivindicatives»: Per aquest tipus d'associacions, la tasca principal és la promoció dels drets fonamentals dels reclusos. Per això, els objectius estan clarament orientats cap a la reivindicació i a la denúncia de qualsevol situació que vulneri els drets dels presos. És important tenir en compte que aquestes associacions parteixen d'una perspectiva "abolicionista" i superadora del sistema penal en general, i de la pena privativa de llibertat, en particular. A part de la reivindicació, aquestes associacions realitzen algunes activitats lúdiques, culturals o de caire assistencial a l'interior dels centres penitenciaris, així com, donen suport i assessorament als ex-presos i a llurs familiars.

L'enfocament marcadament voluntarista d'aquest associacionisme -moltes vegades format pels propis afectats per la pena privativa de llibertat- preconiixa unes relacions de companyonia i d'intercanvi d'igualtat entre els membres que

componen l'entitat i els beneficiaris de la mateixa. Com es pot entreveure, les relacions que s'estableixen amb l'Administració penitenciària són, en general, conflictives i d'oposició directa, per la qual cosa el permís d'entrada a les presons és restringit i difícil d'obtenir i, en el cas d'obtenir-lo, no es donen facilitats per organitzar activitats o dur una tasca de suport i ajuda assistencial pels presos. El finançament d'aquestes entitats prové, generalment, de les quotes que aporten els propis membres, i en alguns casos de subvencions de l'Administració. Ara bé, no ens referim a l'Administració penitenciària, sinó a d'altres administracions públiques. Per poder tenir més força i contundència en les seves actuacions enfront de l'Administració, es formen moltes vegades, "plataformes o coordinadores" que agrupen diferents associacions amb semblants característiques.

Aquest tipus d'associacionisme reivindicatiu i de defensa dels drets dels reclusos fou molt important a finals de la dècada dels seixanta i principis del setanta en molts països europeus. A l'Estat espanyol, l'exemple més clar fou la creació, durant la transició democràtica, de la Coordinadora de Presos en Lucha-COPELL,¹⁹ formada pels propis afectats i l'ajut de grups compromesos de l'exterior. Actualment, l'associacionisme de caire reivindicatiu és molt minoritari si el comparem amb l'associacionisme orientat més a la prestació de serveis o amb l'associacionisme religiós que acabem de comentar.

Amb tot, però, en la dècada dels vuitanta i principis dels noranta, s'observa la proliferació del nombre de presons, grups o associacions diverses que, malgrat no ser tan radicals com en els anys setanta, es poden englobar en aquest associacionisme reivindicatiu, ja que es basen en un enfocament dinàmic de conscienciació i de denúncia social de les condicions de vida i penalitats de les presons del nostre país. En general, aquestes entitats o grups pateixen una mancança de recursos econòmics i les seves estratègies es veuen conseqüentment molt limitades. Són un conjunt divers i ampli d'associacions que treballen en diferents temes (drogodependències, marginació de menors, racisme, insubmissió, SIDA, prostitució, etc.). Totes elles consideren que la presó és un element comú aglutinador de molts d'aquests temes. Estan formats, bàsicament per voluntaris -alguns ex-presos- amb una gran implicació personal i compromís directe que està prou sobre de qualsevol component ideològic.

19. Fruit de l'indult dels presos polítics de l'any 1975, va aparèixer a l'interior de les presons espanyoles, un corrent d'opinió amb caràcter de reivindicació política en la qual es demanava un tracte similar per als presos comuns pel que fa a les mesures de l'indult. A finals del mes de juliol de 1976 i emmarcada en la protesta generalitzada que hi havia en la majoria de les presons, sorgeix la Coordinadora de Presos en Lucha-COPELL. Aquesta coordinadora representà un esforç conjunt de tot els presos de l'Estat espanyol per tal de coordinar les seves reivindicacions i lluitar pels seus drets amb independència de qualsevol grup polític, per bé que rebia l'ajut exterior de professionals, d'intel·lectuals d'esquerra i del sindicat de la CNT. Les repercussions de la COPELL s'acabaren quan van entrar en vigor la nova llei penitenciària, l'any 1979. Tanmateix, s'ha de remarcar la importància que la COPELL va tenir durant els anys de la transició democràtica a l'hora de pressionar pel reconeixement dels drets dels presos/ses i també el gran ressò que va tenir a la societat espanyola d'aquella època.

Per al nostre treball de camp hem seleccionat la Plataforma d'integració dels moviments socials de recolzament de presos i preses de Catalunya, que és l'agrupació d'associacions que millor representa aquest tipus d'associacionisme reivindicatiu a Catalunya. El grup Dona i Presó, pertany a la Plataforma i hem volgut incloure'l en el treball de camp, perquè tot i ser una associació reivindicativa, té també com a objectiu oferir, concretament a les preses de dones, algunes activitats i serveis de suport i assessorament.

...nos congratulamos de que en cualquier concepto, las personas honradas entren en las prisiones, porque lo peor que puede suceder es que en las prisiones no entre nadie como ha sucedido hasta aquí; no serían lo que son, ni pasaría lo que ha pasado, y en muchas está pasando, sin el aislamiento en que las dejó la indiferencia pública. Bienvenidos sean los que quieren entrar en ellas con un objeto plausible, aunque tal vez no sea realizable, porque su presencia allí, si no hace el bien que se proponen, hará otro. Dignos de aplauso son y acreedores a gratitud los que quieren ir a estudiar el preso, porque contribuirán a poner en comunicación el mundo regido por la ley penal con el mundo que no está bajo su imperio y que la conciencia pública, que hace o deja de hacer las leyes, sepa lo que son en la práctica, y lo que significa un año, diez años, veinte años de presidio. (ARENAL, Concepción, 1896, p.4).

BIBLIOGRAFIA

AJUNTAMENT DE BARCELONA. Informatiu Dona. CIRDA, (Setembre/novembre 1992).

BERISTAIN, A. «Treballadors voluntaris en el món d'avui i de demà (les Regles mínimes de sancions carceràries i no carceràries)». *Papers d'Estudis i Formació*, [Barcelona], núm. 8 (1992) p. 41-63; *El Dret Penal i la Víctima*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, Centre d'Estudis i Formació, 1992.

Fresno, J.M; Sanz, R. «Informe sobre la Cruz Roja Española» A: Casada, Demetrio. [Compi], ORGANIZACIONES VOLUNTARIAS EN ESPAÑA. Barcelona: De Hacer, 1992, p.

GENERALITAT DE CATALUNYA *Memòria del Departament de Justícia*. Barcelona, 1992.

GILL, M.; MAWBY, R. *Volunteers in the Criminal Justice System*. Philadelphia: Milton Keynes, Open University Press, 1990.

GUTIÉRREZ RESA, A. «Estudio-informe sobre Cáritas Española» A: CASADA, Demetrio [Compi]. *Organizaciones voluntarias en España*. Barcelona: De Hacer, 1992.

IRES *Butlletí informatiu*. Barcelona, 1992.

IRES. *Memòria del servei d'assistència social*. Barcelona, 1992.

IRES. *Memòria del servei d'assistència social a presos estrangers*. Barcelona, 1992.

KRAMER, R. *Voluntary agencies in the Welfare State*. Berkeley: University of California Press, 1981.

«The roles of voluntary social service organizations in four European States: Policies and trends in England, the Netherlands, Italy and Norway» A: KUHNLE & SELLE. 1992, p. 34-52.

KUHNLE, S. ; SELLE, P. «Government and Voluntary Organizations. A relational perspective» KUHNLE & SELLE. *Government and Voluntary Organizations. A relational perspective*. Aldershot: Avebury, 1992, p.1-34.

Llei Orgànica 1/1979, de 26 de setembre, General Penitenciària. Madrid: De. Civitats, 1979.

MASGORET, T; MEDINA, O; PASCUAL, J.M; RUEDA, J. M, «Swecicios Sociales y política criminal». [Ponència presentada a les Jornades *Privación de libertad y derechos humanos*, organitzat per l'associació Jueces para la democràcia, Barcelona](17-18 octubre, 1986).

MAWBY, R. «The Voluntary Sector's Role in a Mixed Economy of Criminal Justice». A: MATHEWS, R. *Privatizing Criminal Justice*. London: Sage Contemporary Criminology, 1989, p. 135-155.

- *Memòria d'activitats i serveis de l'Obra Mercedària*. Barcelona, 1991.

- *Memòria d'activitats i serveis de l'Obra Mercedària*. Barcelona, 1992.

OBRA MERCEDÀRIA *Fulla mensual de l'Obra/mes de juny*, 1993.

OSBORNE, S. «The role of Voluntary Organizations in Innovation in Social Welfare Services». [Ponència presentada al Congrés *Well- Being in Europe by strengthening the Third Sector*, organitzat pel CIES, Barcelona](27-29 maig 1993).

PAHL, J. «Refuges for battered women: social provision or social movement». *Journal of Voluntary Action Research*. (1979), p. 25-35.

RODRÍGUEZ CABRERO, G. «Realidad y tendencias del Tercer Sector en Espanya». Document de treball presentat al Seminari de la UPF. (29 Juny 1993).

SEGOVIA, J. «La delincuencia como problema social». A: *Control Social del delito: Críticas y alternativas*. [Salhaketá, Gobierno Vasco]. (juliol 1991),p.201-217.